

Márki Sándor és a századforduló nemzetiségi mozgalmái

Banner János mondotta az 1960. évi kétegyházi Márki-emlékünnepeken az alábbi felejthetetlen szavakat:

„Ha ezen az ünnepen mindenki részt vehetne, akinek történeti munkáiban Márki Sándor állított emléket, itt lenne nemzetiségre való tekintet nélkül a Kárpát-medence minden népe, a Viharsaroktól a Kárpátokig. Itt volnának Dózsa György forradalmának felszabadulásukért küzdő parasztjai, a Tokaj-hegyaljai parasztfelkelők, II. Rákóczi Ferenc kurucjai, a sarkadi hajdúk, a Péro felkelés szabadulást váró jobbágysái, Hóra román jobbágysái, a Martinovics reformmozgalmának elárult résztvevői, az 1848—49-i magyar szabadságharc honvédei, Kossuth katonái, az aradi vértanúk és a magyar történelem és tudomány számtalan kiváló vezető egyénisége, velünk együtt ünnepelve ragyogó tollú, ízes magyar nyelven író, költői lelkű historikusunkat, Kétegyháza szülöttét.“ (Banner János: *Márki Sándor emlékezete*. Gyula, 1961. 31.)

Engedjék meg, hogy a nagy tanítványnak ezt a régi humanista ábrázolások színeiben pompázó történeti tablóját most egy másik, nem kisebb nagyságrendű, s mégsem egyértelmű, Márki realista humanizmusáról szóló megnyilatkozással szembeállítsam.

Bíró Vencel, Erdély egykori neves művelődéstörténésze írja 1927-ben a Márki Sándor halálának második évfordulójára kiadott kolozsvári emlékkönyv bevezető tanulmányában: „A történetírónak nem lehet beérnie a hivatalos okiratokkal, mert nem az a feladata, hogy a törvények rideg paragrafusai szerint járjon el, hanem úgy ítéljen, mint az esküdtszék, amely érzelmekkel is számol. A történelem se ördögöt, se angyalt ne ismerjen ott, ahol csupán emberről kell ítéletet mondania. Ilyen felfogással készült — folytatja — Dózsa életrajza, így lett kegyeletes alakká előttünk Horváth Mihály, II. Rákóczi Ferenc és a többiek mind, akiknek életrajzát szerető kézzel írta. Helyesen jegyezte meg, hogy a nagy tömeg mindig könnyebben megérti az emberek gyarlóságait, mint azokat az eszméket, amelyeknek szolgálatába szegődtek.“ (*Márki Emlékkönyv*. Cluj-Kolozsvár, 1927. 31.)

A kutatónak, akinek ezen az ünnepen az a megtisztelő szerep jutott, hogy a korábbi nemzetiségtörténeti kapcsolataink, a magyar és a szomszéd népek egykori történeti viszonya és e viszony társadalmi-történeti előzményei felett tűnődő Márki Sándort életműve e korántsem elhanyagolható részterületéről bemutassa — ha nem is azonos hangsúllyal —, egyszerre kell méltatnia és cáfolnia az emlékkönyv életrajzíróját. Csakhogy: amit helyesel, az a Márki-életmű központi, *társadalmi* mondanivalója, ennek elismerése. Amit pedig éppen az életmű ismeretében még akkor is cáfolnia kell, ha azt a kortárs Márkira hivatkozva hangsúlyozza, a történész és a tömeg sem Márki életművével, forradalmi népmozgalmak sorát bemutató társadalomábrázolásával, sem az emlékkönyv világa erdélyi valóságával, sem pedig

Elhangzott 1973. április 6-án a Békés megyei Kétegyházán, a Márki Sándor születése 120 és az 1903. évi kétegyházi zendülés 70 éves jubileuma alkalmából tartott emlékünnepeken. (Rövidített szöveg)

a későbbi fejlődéssel nem igazolható párhuzama. A tömeg, a nagyszámú olvasótábor ugyanis nem a szereplők gyarlóságait, hanem az eszmei harcot, a népfelszabadító küzdelem motívumát fogadta be Márki történet szemlélete alapeszméjeként. Ezt a nép- és földközelséget érzékeli Gunst Péter, Acsády történetírásának mai fiatal kutatója, amikor a századvég és századforduló haladó magyar történetíróiról szólva, ezek sorában Márkiról úgy emlékezik, hogy művére a halálától eltelt több mint másfél emberöltő után sem borult a feledés fátyla, akihez „a mai marxista magyar történetírás visszanyúl, akinek megállapításait 1945 után — sok vonatkozásban — fel kellett használnia”. (Gunst Péter: *Acsády Ignác történetírása*. Budapest, 1961. 7.)

Nem véletlenül hangsúlyozzuk tehát Márki realista historizmusa alapjaként, hogy életműve a magyar történelem nagy népmozgalmaira épül. Ezekből indul ki, és végső megállapításaiban ide tér vissza. Mint azt a *Dósa György* záróképében tapasztaljuk, ahol is a Dózsa-rehabilitációt, Dózsa György társadalmi befogadását az 1848. évi törvényhozás közteherviselést kimondó és szolgáltatásokat eltörlő VIII. és IX. törvénycikkére hivatkozva követeli. Ilyen értelemben tehát Márkinál is találkozunk a „rideg paragrafusokkal”. (Márki Sándor: *Dósa György*. Budapest, 1913. 521—522.) És talán arra a szinte törvényszerű időbeli egybeesésre sem érdektelen rámutatnunk, ami Márki Dózsa-monográfiája, Szekfű *A száműzött Rákóczi*ja, Szabó Orestnek, a Jászi-féle nemzetiségügyi minisztérium későbbi kormánybiztosának *Nemzetiségi Könyvtár* című sorozata megjelenése között fennáll. Mindhárom markáns történeti vállalkozás az első világháború előestéjén, 1913-ban jelenik meg, s mindhárom hozzájárulás kíván lenni ahhoz a történeti realista iskolához, melynek előkészítésében Márki Sándornak alapvető érdemei voltak. S ha már erről, a Márki egész pályaképére kiható 1913-as évről szólnunk, mondjuk el azt is, hogy ekkor jelenik meg kelet-európai kitekintésű tanulmányainak egyik időtálló darabja, a Nagy Péter és II. Rákóczi Ferenc 1707. évi szövetségi tárgyalásairól szóló értekezése. Aminthogy itt kell jeleznünk azt is, hogy a magyar történetírás nemcsak a korszerű Márki-monográfiával adós (érdemes ezen elgondolkodni halálának közelgő félévészázados jubileuma küszöbén), de éppúgy a már említett szélesebb kelet-európai és szűkebb, hazai nemzetiség-történeti tárgyú tanulmányai, adalékai és vonatkozásai bemutatásával.

Emlékezésünkben ez utóbbihoz kívánunk néhány adalékkal és megfigyeléssel hozzájárulni.

Mielőtt azonban szűkebb tárgykörünkre térnénk, legyen szabad utalnunk arra, hogy Márkinak ez a kelet-európai történeti összefüggések és a hazai nemzetiségi kérdések iránt oly fogékony tájékozódása nemcsak a konkrét tárgyválasztásban kísérhető nyomon. Márki kezdettől tisztában volt az ez irányú kutatások jelentőségével. Megkockáztatjuk, az alapozó években, az aradi szakaszon, tehát 1877—1886 között talán még élesebben, mint a felfelé ívelő rövid pesti időszakban (1886—1892), s az utolsó, itt töltött éveket leszámítva, a történetész életútja hosszú és derűs zenitjét jelentő „kolozsvári korszak”-ban. Tehát az 1892 nyaratól — ha hinnünk lehet a filológiai pontosságáról is közismert Bíró Vencelnek — 1921 nyaráig terjedő években. Ehhez az egykori nemzetiségi kérdést történetírói problematikája főkérdései közé soroló látásmódja kialakulásához hosszú és összetett út vezetett. Amit egyrészt a szülőföld és szélesebben a békési, aradi, bihari táj hatása, másrészt a problémák lényegét megragadni képes eklektikus ereje (egy alkalommal 1884-ben, Pozsonyban, képes volt 150 miniatűr életrajzba sűrítve *Magyar Pantheont* szerkeszteni), de nem kevésbé az is indokol, hogy Márki igen korán a meghatározó társadalmi-történeti jelenségek közé sorolta kora és az előbbi száza-

dok társadalmi mozgalmi sorában a nemzetiségi kérdéseket. S ha nem is mondhatjuk el, hogy változó életkörülményei között ez az érdeklődése hasonló erővel és fogékonysággal megmaradt, annyi mindenesetre bizonyos, hogy az ez irányú kérdések iránti figyelme nem apadt el végképp még a világháborús, vagy a pályakép egésze szempontjából már az apályt jelentő utolsó, szegedi években sem.

Márki nemcsak azért volt korát időnként meghaladó, nagyformátumú historikus alkat, mert a magyar történelem népi, közelebbről paraszti társadalmi-függetlenségi mozgalmi történeti jelentőségét időtálló alkotásokkal bizonyította, hanem azért is, mert egyben a maga kora azon kisszámú haladó történésze közül való, akik a soknemzetiségű ország adott társadalmi-művelődési körülményei között ennek történeti vizsgálata szükséges voltára felfigyeltek. Jó lelkiismerettel mondhatjuk el róla, hogy a múlt társadalmi mozgalmainak vizsgálata a jelen problémái elemző vizsgálatához is kötődik nála, mint arra a Péro-lázadásról írt székfoglaló értekezésének kérdéseket és eseményeket lezáró összegezésében is utal.

„A maga korának igen élénk társadalmi és nemzetiségi mozgalmi történelmi előzményeit kívánta megérteni — állapítja meg 1970. évi emlékbeszédében Székely György —, a korabeli parasztmozgalmak feudális kori jobbágymegmozdulásaival való összeköttetéseit igyekszik felderíteni, nem mellőzve azonban a felkelések, népmozgalmak társadalmi-gazdasági alapjait. Ezzel a munkásságával szinte mindvégig döntő jellemvonással különbözött a dualizmus korabeli történettudomány átlagos képviselőitől.“ (Székely György: *Márki Sándor-emlékbeszéd*. Békési Élet, 1971. 1. 19.)

Márki egyébként a magyarországi és környező másnépi művelődés és tudomány iránti fogékonyságát abból a felismerésből is merítette, hogy ezzel népe helyét és jövőjét erősíti itthon és a környező világban. Ennek a felismerésnek a védelmében pedig — kivált a századfordulóig terjedő szakaszon — ellentmondott mindazoknak a nacionalista koráramlatot kiszolgáló kortárs történészeknek, szakíróknak, neves publicistáknak, akik minden lehető alkalommal — s a nacionalista izgatás erre bőven talált alkalmat — képesek a Márki korában (de tegyük hozzá, később is) félreverní a nemzethalál kolompját. Herderre s más dajkamesékre hivatkozva. [...]

Mennyire példaadó és reális volt ebben a tekintetben is Kétegyháza nagy szülőtte, arra az életműből, illetve a pályaképből kiragadott két mozzanattal emlékeztethetünk. Mindkettő a külföldi, a külföldön élő magyarsággal kapcsolatos. Ami nem lenne meglepő, ha napjainkban szólnánk ezekről a kérdésekről. Annál inkább Márkinál, akinek jelzései két-három emberöltő távolába nyúlnak vissza.

Pontosan nyolcvan esztendeje így írt az Egyesült Államokba irányuló vészes magyar kivándorlásról. „A magyarokat — olvassuk a *Földrajzi Közleményekben* 1893-ban, majd különnyomatban is megjelent tanulmányában — az Amerikába való kivándorlásra 1849 óta a zilált politikai viszonyok, 1864 óta pedig az ínség és a keresethiány ösztönözték. Míg a század elején egész Európából évenként átlag csak 6 ezer ember keresett hazát Amerikában, a legközelebb lefolyt 1892. évben egyedül hazánkból 34 ezer polgár költözött ki oda... (Márki Sándor: *Amerika és a magyarság*. Földrajzi Közlemények. 1893. 41—42.) Nem ismerjük Márki későbbi, ez irányú megnyilatkozásait. Bizonyos azonban, hogy ő az első jelentős magyar történész, aki a másfél évtizeddel későbbi, az 1892. évinek már több mint tizszeresére emelkedő kivándorlási tébolyra idejekorán figyelmeztet. Keserű tömörséggel rögzítve az egykorú kormányzati politika bírálataként: „S évről évre mégis mind többen cseréltek hazát...“ (Uo. 42.)

A másik életrajzi mozzanatról szólva, nem kisebb megilletődéssel emlékezünk az 1918 decemberétől 1921 nyaráig Kolozsvárt maradó Márki Sándorra, aki a változott körülmények között is fenntartja érdeklődését a népek közötti kulturális és

tudományos kapcsolatok iránt. Bíró Vencel emlékezéséből tudjuk (*Márki Emlékkönyv*, 25.), hogy ezekben az években is tovább képezi magát a román nyelvben. Lefordítja Nicolae Iorga II. Rákóczi Ferencről az egykorú Román Akadémián tartott előadását, majd franciából lefordítja Xenopol *Románia történetét*. Az ügy érdekességéhez tartozik, hogy Márki ugyanakkor tudományos ellenzője, vitapartnerre Iorgának, mint az 1916. évi polemizáló vitacikke mutatja. (*Magyar hatás a román állameszme fejlődésére*. Budapest, 1916. 13.) Ugyanakkor azonban megadja vitapartnerének a nemzetközi tudományos érintkezésben kötelező szakmai megbecsülést.

Mindent egybevetve azonban megállapítható, hogy 1905 után álláspontja többé nem olyan mértékben értékmérője a nemzetiségi megbékélés gondolatának, mint előbb. Éppen ezért nemzetiségi tárgyú érdeklődését is inkább csak a nyolcvanas évek elejétől a koalíció küszöbéig eltelt negyedszázadban tudjuk eredménnyel követni.

Ezen a szakaszon, a *Bihari román írók* (1881) című munkától az *Eötvös és nemzeti feladataink* (1905) című cikkéig terjed azoknak a különböző jellegű és jelentőségű Márki-írásoknak a sora, melyekből a történészek az egykorú nemzetiségi kérdések iránti érdeklődése lemérhető.

Köztudott, hogy Márkit ezen a szakaszon elsősorban a magyarországi román ügyek, az egykorú magyar—román, illetve román—magyar művelődési és társadalmi kapcsolatok érdeklik. Ami nem jelenti egyszersmind azt, hogy más vonatkozásban, más nemzetiség múltja és jelene, társadalmi és művelődési kérdései iránt nem érdeklődött volna. Ezeknek az írásoknak a száma azonban — legalábbis eddigi ismereteink szerint, lévén, hogy Márki kiterjedt publicisztikai munkássága jó-részt feldolgozatlan — elenyésző a román tárgyú közlésekhez viszonyítva. Ismét csak jelzésként említjük a magyar—szlovák kulturális közeledés dolgán is fáradozó, szintén békési, békéscsabai Haán Lajosról írt monográfiáját. Székfoglaló értekezése a Péro-lázadásról szól, melyben két évtizeddel a Dózsa-monográfia végleges formájának közreadása előtt egy másik rehabilitáció kérdését is napirendre tűzi. Márkit természetesen nemcsak a délszláv népvészér alakja és értékelése érdekli. Legalább annyira a felkelés peremén jelentkező „alkudozások“, az egykori magyar—szerb kapcsolatok ügye is. (*Péro lázadása*. Budapest, 1893. 5.)

A Péro-lázadásról szóló székfoglaló értekezés megjelenésekor már foglalkoztatta a XVIII. század másik nagy nemzetiségi népmozgalmának problematikája. Érdekes, hogy Márkit ez idő tájt a Hóra-lázadásnak csupán a „magyarországi része“ érdekli, amit a tanulmány címében is hangsúlyoz (*A Hóra-lázadás magyarországi része*. Budapest, 1894. 29.); azok az összefüggések, amelyek ennek leágazásaként az Erdélybeli határos magyarországi részekben nyomon kísérhetők.

Az életmű nemzetiséggtörténetileg is számbajövő vonatkozásai tehát sokrétűek, változatosak. A kép teljességéhez tartozik némileg részletesebben szólnunk két idevágó, elsőrendű jelentőségű munkájáról. Az első a bihari román írókról 1881-ben, Nagyváradon kiadott 160 oldalas monográfiája. A másik a *Család és Iskola* című szaklapban, majd különnyomatként Kolozsvárt 1905-ben publikált *Eötvös és nemzeti feladataink* című dolgozata.

A *Bihari román írók* a megyei román művelődés áttekintése, szinte a kezdetektől a XIX. század hetvenes éveikig bezárólag. Márki kitűnő ismerője a százada küszöbéig terjedő itteni román kulturális indulásnak. Ugyanúgy annak a rövid irodalmi és művelődési reneszánsznak, amit Roman Sándor, a budapesti román irodalmi tanszék későbbi vezetője teremt 1852-től, a váradi román Olvasókör alapításától kezdve. Az ifjú Márki Sándort — 28 éves volt a munka megjelené-

sekor — ennek a sokszínű kulturális érdeklődésnek minden válfaja érdekli. Az egyházi irodalomtól a nyelv- és történettudományon át a sajtóig és politikai irodalomig, majd a népköltészetig és a szépirodalomig bezárólag. Joggal állapíthatta meg a későbbi kutatás, hogy Márki fáradságos anyaggyűjtése igazi monográfiát eredményezett. „Azóta is ez maradt legjobb forrásunk — olvassuk Gáldinál — a XIX. századi bihari román irodalom megismerésére.“ (A *váradai hírdetés*. Budapest, 1946. 30.)

Külön figyelmet érdemel a mű előszava. Ebben Márki elmondja, hogy a munka írására Emil Picot-nak, a párizsi keleti nyelvek akadémiaja tanárának felkérése buzdította, aki a magyarországi román irodalomról kért tőle adatokat. Márki a Moldován Gergely által rendelkezésére bocsátott jegyzetek felhasználásával választott Picot-nak, majd a bihari román írók és kulturális szereplők egész sorát kereste meg kérdéseivel. Így többek között Justin Pappfyt, Aloisie Vladot, Ioan Goldist, Nicolae Oncut, s felhasználta Iosif Vulcan és Vasile Pop irodalmi kalauzázt és cikkeit.

Több mint kilencven évvel a mű megjelenése után sem szűnik nagyrabecsülő elismerésünk a történész iránt, aki az akkori művelődéstörténetet ilyen időtálló alkotással gyarapította. „Azért senki se kicsinyelje azt a követ, melyet az épülethez, az épületnek még mindig csak alapjához, én is szolgáltatok“ — üzeni kora és későbbi idők kutatójának. Bizonyosságául, hogy a történész Márki mennyire tisztában volt alapjában irodalom- és művelődéstörténeti fogantatású kezdeményezése fontosságával. (Márki Sándor: *Bihari román írók*. Nagyvárad, 1881. 7.)

Majd negyedszázaddal később Márki újabb nemzetiség-történeti vonatkozású munkával jelentkezett. Az 1905-ben *Eötvös és nemzeti feladataink* talányos címmel kiadott dolgozata változó és állandó jegyeket egyaránt jelez. Kétségtelen, hogy nemzetiség szemléletének már a *Bihari román írókban* megfigyelhető, az erősödő nemzeti koráramlatba ágyazott, visszafogó jegyei (ezeket hangsúlyozza a címben a „nemzeti feladatokra“ való utalás) megerősödtek, elmélyültek, s szép számmal találunk azonban a magyarországi nemzetiségi kérdés elméletét is taglaló fejtegetésben olyan jegyeket, amelyek — ezek mellett is — változatlanul jelzik, hogy a pályaindító évek, az aradi időszak hite és belátása ott él a történész új megfigyelései mélyén. A munkát ennek a kettősségnek a figyelembevételével kell megközelítenünk. Így kell értékelnünk mindazt, amit Márki ekkor — a darabont-korszak és a koalíció határán — Eötvösről leír.

Ismeretes, hogy Márki Sándor kora ifjúságától tisztelte és nagyra becsülte Eötvös Józsefet, az írók és irodalmi-politikai reformert éppúgy, mint a hazai nemzetiségi kérdések ismerőjét. Fennmaradt Eötvös halálakor írt diákkori költeménye. Márki történészi tudatára jellemző, hogy közel 34 évvel Eötvös halála után is híven kitart *A nemzetiségi kérdés* írója megértő nemzetiség szemlélete mellett. „Saját nemzetiségéért lelkesülve — olvassuk cikkében — sohasem feledte el, hogy mások éppoly melegen éreznek, és céljául sohasem tűzte ki egynek felsőbbbségét vagy elnyomását.“ (*Eötvös és nemzeti feladataink*. 1905. 12.) Ugyanakkor azonban az 1905. januári nagyzebeni román programra utalva Pesty Frigyesre emlékeztet, aki — írja — „egyik tanulmányában önmaga iránt való mostohasággal vádolta a nemzetet, mely a magyar nemzeti állam megalkotására nem gondolt, hanem a magyarsággal szemben dédelgette a nemzetiséget“. (Uo. 12—13.)

Ezzel a korábbi nemzetiség szemléletétől bizonyos mértékig visszako-zó, az egykorú nemzetieskedő koráramlatnak bizonyos mérvű engedményt tevő megnyilatkozással szemben korábbi felfogása halványabb fogalmazását is megtaláljuk ebben, az ellentmondásai révén is fokozott figyelmet érdemlő történeti-publicisztikai

írásában. Az 1868. évi nemzetiségi törvényről szólva — jöllehet Eötvössel szemben Deáknak a „magyar politikai nemzet“—ről szóló nevezetes indítványát fogadja el — elismeri, hogy Eötvös ezt másképp képzelte el. „Aki a nemzetiségi (1868: XLIV.) törvénynek csak bevezetését is elolvassa — írja Márki —, első pillantásra észreveszi, hogy az nem felel meg Eötvös irodalmi művei szellemének és sokkal erősebben hirdeti a magyar nemzet politikai egységét, mint azt javaslatában és műveiben Eötvös tette“. (Uo. 16.)

Aki ezeket a sorokat az 1905. évi államszerkezeti kavargásban képes leírni, arról jó lelkiismerettel elmondhatjuk, hogy messzemenően tisztában volt kora magyar nemzetiségi dilemmájával, s nyilvánvaló, nem rajta múlt, hogy nem haladhatott tovább az aradi években megkezdett úton. Márki fenti megállapítása ugyanis már-már rokon a Mocsáryéval, aki 1908-ban, egyik hírlapi nyilatkozatában ennek a törvénynek a becsületes végrehajtásában jelöli meg programja alapját, a nemzetiségi válságból kivezető utat. (*Mocsáry nyilatkozata*. Egyetértés, 1908. jan. 19.) Egyben pedig megközelíti a Szabó Ervinét, akiről az utóbbi években kimutatták, hogy Jászi Oszkár egy hozzá intézett 1904. évi levelének tanúsága szerint ő is a nemzetiségi törvény életbe léptetésében látta az egykorú hazai nemzetiségek megbékélésének, a nemzetiségi kérdés megoldásának lehetőségét. (A levelet közli Kende János: *Az 1903—1904. évi nemzetiségi mozgalmak és az MSZDP. Párttörténeti Közlemények*, 1961. 4. 103.)

Márki állásfoglalása tehát mind az 1868. évi nemzetiségi törvény reális értékelése, mind a nemzetiségekkel való művelődési kapcsolatok továbbfejlesztése terén számos olyan pozitív jegyet és megnyilatkozást tartalmaz, ami összegezeként ekkor is igazolja haladó felfogását a kérdésben.

Nézetei a nemzetiségi és a parasztmozgalmak összefüggéséről számos kisebb-nagyobb írásában, legmarkánsabban azonban a Péro lázadásáról írt székfoglaló értekezése tanulságai összegezésében jelentkeznek. Márki kolozsvári egyetemi tanár korában, a számára annyi elismerést jelentő „kolozsvári korszak“ kezdetén sem feledkezik meg arról a haladó szerepről, amit a maga szűkebb világának, Békés megyének népe a forradalmi paraszt- és a szervezkedő munkásmozgalmakban betöltött és betölt.

„Akinek eszébe jut — olvassuk ebben, a Péro-lázadás jelenbe és jövőbe tekintő összegezéseként 1893 tavaszán papírra vetett zárszóban —, hogy két esztendővel ezelőtt (értsd: 1891-ben K. G. G.) majdnem mindenütt azokban a helységekben, ahol Péro idejében is nagy volt az izgalom, a telepítési, földbirtok- és munkásviszonyok egészen magyar felfogásban vetették felszínre a külföld szocialistáinak kiforratlan eszméit (az utalás feltehetően az egykorú lajtántúli és távolabbi, osztrák és német szociáldemokratákra vonatkozik. — K. G. G.), s aki észrevette, hogy a szocialistáknak 1893. január 6-án tartott első nemzetközi kongresszusán (értsd: a Magyarországi Szociáldemokrata Párt 1893. január 6. és 8. között tartott budapesti II. kongresszusán. — K. G. G.) Magyarország összes földművelői közül csak a Békés megyeiek voltak képviselve — talán nem tartja túlzásnak, hogy a múlt századbeli latifundiális rendszernek néhány nagy hibája átöröklődött a mi vége felé járó századunkra, és, hogy még mindig vannak Péro lázadásának részletei, amikből a tanulságot nem annyira a történetírónak, mint inkább a politikusnak kell levonnia.“ (Márki Sándor: *Péro lázadása*. Budapest, 1893. 96.)

Eddig az idézet, de tovább tart a tanulság, a megállapítás érvénye, mely a déli megyék kiszélesedő forradalmi parasztmozgalmában Békés megye népének, éppen az 1903. évi kétegyházi zendülése révén aktív részvételét bizonyítja. [...]

Ady Endre a kisbirtokos és szegényparaszti mozgalmak első nagy időszakát lezáró 1907. évi máramarosi és bihari, vaskóhi román parasztmozgalmakról szóló híres cikkében Márkit és Acsádyt együtt említi, mint azokat a történészeket, akik történeti bizonyítóanyaggal járultak hozzá a sokszázados latifundiumos elmaradottság fundamentumának lazításához. (Ady Endre: *A történelmi pellagra*. Budapesti Napló, 1907. aug. 8.) Ady mélyreható megállapítása tükrében világosan kirajzolódik a kései nemzedék előtt Márki életművének egész történeti-társadalmi jelentősége.

Nagy alakját a magyar és a szomszéd népek közötti kapcsolatok, a magyarországi nemzetiségi kérdések történeti előzményei vizsgálata körében szemlélve, ugyanaz a megilletődés hatja át az emlékezőt, mint — még egyszer idézve — az 1960. évi kétegyházi emlékbeszédét mondó néhai tudós tanítványt, aki finomívtu emlékezése középpontjába a történész rendíthetetlen igazságszeretetét állította.

„Márki Sándor — mondotta róla ekkor Banner János (i. m. 32.) — minden történeti munkájában kereste a valót, és mert megtalálta, érdekeire való tekintet nélkül ki is mondta, ragaszkodott is hozzá. Ezért becsülték azok, akik a történelem alaptörvényének tartották, hogy az igazat merészen mondja meg, de ne merészeljen nem igazat mondani.“

Kemény G. Gábor

Alsted és Erdély

Johann Heinrich Alsted Herborn közelében, Nassau területén született 1588-ban, és 1638-ban mint a gyulafehérvári kollégium tanára halt meg Erdélyben. Nem volt eredeti gondolkodó, bár számos könyvet szerkesztett szerteágazó témákról, főleg filozófiáról és teológiáról. Eddig szól, és alig tovább, egy modern enciklopédia rá vonatkozó bekezdése. Annak idején azonban Alsted egész Európában ismert volt iskolások, diákok, röpiratírók és filozófusok körében egyaránt. William Burton írta róla Londonban, röviddel halála után: „Legalább annyira tisztelik nálunk tudásáért, mint bármely mostani író, akiről a tengerentúlról hallottunk már hosszú ideje.“¹ Hírét éppen enciklopédikus írásai alapozták meg, az az úttörő kísérlete, hogy minden tudást hozzáférhetővé tegyen. *Magnum opusát*, amely 1630-ban jelent meg, két évtizeddel később franciául is kiadták; Bayle szerint lelkes fogadtatásban részesült, és tudjuk, hogy Leibniz dicséretét is kiérdemelte.²

Bennünket most Alsted életútjának utolsó, Erdélyben töltött évei érdekelnek. 1629-ben a Bethlen Gábor alapította kollégiumba hívták meg. Életének e szakaszával a nyugati történetírás szinte sohasem — legjobb esetben is csak szűkszavúan foglalkozott, túl távolinak és lényegtelennek minősítve azt. A magyar kutatók ugyan felismerték, mit nyújtott Alsted a fiatal főiskolának, de sosem fordítottak figyelmet a tudós professzor intellektuális fejlődésének gyökereire, a háttér fontosabb elemeire. Mindkét hozzáállást ékesszólóan bizonyítja az, hogy Alstedről szóló alapvető mű — az is szinte vázlat — 1889-ben készült olyan tudós tollából, aki, ha kiváló volt is, nem érzett együtt tárgyával.³